

Eriyistä ohjaamista

Ohjaajan opas Tuu mukaan -toimintaan

Terhi Nisumaa

Opinnäytetyö, AMK

Syyskuu 2023

Sosionomin tutkinto-ohjelma (AMK)

Nisumaa, Terhi

Erityistä ohjaamista. Ohjaajan opas Tuu mukaan -toimintaan

Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Syyskuu 2023, 33 sivua.

Sosionomin tutkinto-ohjelma. Opinnäytetyö AMK.

Julkaisun kieli: suomi

Julkaisulupa avoimessa verkossa: kyllä

Tiivistelmä

Opinnäytetyö toteutettiin toimeksiantona Keski-Suomen Kehitysvammaisten Tuki ry:n Tuu mukaan -hankkeelle. Tuu mukaan -toiminnan tavoitteena on kehittää esteetöntä ja osallisuutta edistävää vapaa-ajan toimintaa erityistä tukea tarvitseville nuorille ja aikuisille. Opinnäytetyön tavoitteena oli kehittää Tuu mukaan -toiminnalle ohjaajan opas. Opinnäytetyö koostuu sekä tietoperustasta että toiminnallisesta osuudesta. Opinnäytetyön teemoja ovat erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä, osallisuus, esteettömyys, vaihtoehdotiset kommunikaatiomenetelmät, aistitoimintojen erityispiirteet ja oppaan kehittäminen.

Toiminnallisen osuuden tuotos eli ohjaajan opas toteutettiin tutkimuksellisenä kehittämistyönä. Oppaan kehittämisprosessi koostui tavoitteen määrittelystä, suunnittelusta, kehittämisestä, toteutuksesta, arvioinnista ja prosessin päättämisestä. Suunnitteluvaiheessa osallistettiin Tuu mukaan -toiminnan ohjaajia Webropol kyselyllä, jonka tavoitteena oli kartoittaa ideoita ja toiveita opasta varten. Kyselystä saatua aineistoa analysoitiin pääasiassa laadullisen aineiston analyysimenetelmiä hyödyntäen. Laadullista aineistoa analysoitiin teemoittelun avulla. Oppaan toteuttamisessa hyödynnettiin graafisen suunnittelun työkaluna Canvaa.

Kehittämistyön tuotoksena kehitettyä ohjaajan opasta tullaan hyödyntämään erityistä tukea tarvitsevien nuorten ja aikuisten kanssa tehtävässä ohjaustyössä, mutta se on sovellettavissa myös muille kohderyhmille. Opinnäytetyön tietoperustan ja toiminnallisen osuuden pohjalta voidaan laatia johtopäätös, että yksilöllisten tarpeiden huomioimisella on tärkeä merkitys erityistä tukea tarvitsevien ihmisten kanssa tehtävässä ohjaustyössä.

Avainsanat (asiasanat)

Opas, ohjaaja, erityisen tuen tarve, osallisuus, esteettömyys

Muut tiedot (salassa pidettävät liitteet)

-

Nisumaa, Terhi

Special guidance. Instructor's Guide for Tuu mukaan activity

Jyväskylä: JAMK University of Applied Sciences, September 2023, 33 pages.

Degree Programme in Social Services. Bachelor's thesis.

Permission for open access publication: Yes

Language of publication: Finnish

Abstract

The thesis was carried out as an assignment for a project by Keski-Suomen Kehitysvammaisten Tuki ry. According to Tuu mukaan activity, the aim is to develop accessible and inclusive leisure activities for young people and adults in need of special support. The aim of the thesis was to develop an instructor's guide for the Tuu mukaan activity. The thesis consists of both a knowledge base and a functional part. The themes of the thesis were taking special needs into account in guidance work, participation, accessibility, alternative communication methods, special characteristics of sensory functions and the development of a guide.

The output of the functional part, i.e. the instructor's guide, was implemented as research-based development work. The process of developing the guide consisted of defining the goal, planning, developing, implementing, evaluating and closing the process. During the planning phase, the instructors of Tuu mukaan activity were involved with a Webropol survey, which had the aim to map out ideas and wishes for the guide. The data obtained from the survey were mainly analysed using qualitative data analysis methods. The qualitative data was analysed using theming. The guide was created using Canva as a graphic design tool.

The instructor's guide developed as a result of the development work will be used in guidance work with young people and adults in need of special support, but it can also be applied to other target groups. Based on the knowledge base and functional part of the thesis, it can be concluded that individual needs has an important role in guidance with people in need of special support.

Keywords/tags (subjects)

Guide, instructor, special support, inclusion, accessibility

Miscellaneous (Confidential information)

-

Sisältö

1	Johdanto	2
2	Erityisen tuen tarve	3
2.1	Erityisen tuen tarpeet lainsäädännössä	3
2.2	Erityisen tuen tarpeen näkökulmat.....	3
2.3	Tuettu päätöksenteko ja itsenäinen elämä.....	6
3	Osallisuus	8
4	Erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä	10
4.1	Ohjaajan merkitys, rooli ja vastuu.....	10
4.2	Vuorovaikutus ohjaustyössä	12
4.3	Osallisuutta tukeva ja esteettömyyden huomioiva ohjaus.....	13
4.4	Aistitoimintojen erityisyyden huomioiminen	14
5	Vaihtoehtoiset kommunikaatiomenetelmät.....	15
5.1	Strukturointi	15
5.2	Puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatio	17
6	Oppaan kehittäminen	18
6.1	Lähtökohdat ja toimeksiantaja.....	18
6.2	Suunnittelu ja toteutus	19
6.2.1	Menetelmät	19
6.2.2	Kyselyn laatiminen ja tulosten analysointi	21
6.3	Tuotoksena opas	22
6.3.1	Oppaan sisältö	22
6.3.2	Oppaan luotettavuus ja eettisyys	23
6.3.3	Johtopäätökset ja jatkokehittämissideat	24
7	Arviointi ja pohdinta	25
	Lähteet	27
	Liitteet	32
	Liite 1. Kyselyn saatekirje	32
	Liite 2. Kysely ohjaajille	33
	Kuviot	
	Kuvio 1. Toimintakyvyn näkökulma Seppälää (2022) mukaillen	6
	Kuvio 2. Toiminnallisen opinnäytetyön kehittämisprosessi	20

1 Johdanto

Tämä toiminnallinen opinnäytetyö koostuu tietoperustasta sekä toiminnallisesta osuudesta. Toiminnallisen osuuden tuotoksena on ohjaajan opas. Opinnäytetyön toimeksiantajana toimi Keski-Suomen Kehitysvammaisten Tuki ry:n Tuu mukaan -hanke. Tuu mukaan -toiminnan tavoitteena on kehittää esteetöntä ja osallisuutta edistävää vapaa-ajan toimintaa erityistä tukea tarvitseville nuorille ja aikuisille.

Osallisuuden lisääminen on tärkeä yhteiskunnallinen tavoite. Järjestöt haluavat tarjota yhteisöllisyyden kokemuksia ja osallistumismahdollisuuksia vapaa-ajan toiminnan kautta. Vapaa-ajan toiminta lisää kuulumisen tunnetta, kehittää sosiaalisia taitoja ja parantaa elämänlaatua. Ryhmässä tapahtuva vapaamuotoinen ja luova toiminta tarjoaa arvokkaita merkityksellisyyden kokemuksia. (Kumpulainen & Husu 2020, 26–27, 40.)

Hyvien ohjaus- ja vuorovaikutustaitojen lisäksi ohjaustyössä on kyse ihmisten kohtaamisesta (Ståhlberg 2019, 33). Vehviläisen (2014, 12) mukaan laadukas ohjaus toteutuu rakentavassa ja kunnioittavassa kohtaamisessa. Opinnäytetyössä kehitetyn ohjaajan oppaan tavoitteena on tuoda ohjaajan työtehtävät näkyviksi ja selkeyttää tehtäväkuvaa. Opas on tarkoitettu ohjaustyön tueksi sekä nykyisille että uusille työntekijöille. Se toimii myös muistilistana asioista, joita ohjaajan työtehtäviin kuuluu. Oppaan tarkoituksena on lisätä ohjaajien tietoisuutta erityistä tukea tarvitsevien ihmisten kanssa käytettävistä menetelmistä, esteettömyydestä sekä laadukkaan ohjaustyön toteuttamisesta.

Tiedonhaussa on hyödynnetty opinnäytetyön aiheen mukaisia käsitteitä, kuten osallisuus, esteettömyys, saavutettavuus ja erityisen tuen tarve. Aiheeseen sopivat teokset ja tutkimukset on valittu laadunarvioinnin avulla. Laadunarvioinnilla tarkoitetaan tutkimuksen arviointia siitä, miten hyvin tutkimus on tehty menetelmällisesti. Parhaaseen tulokseen johtaa hyvä aiheen ja hakutekniikoiden tunteminen, hakusanojen testaaminen ja haun suunnittelu. (Lukin, Isojärvi, Mäkelä ja Peltonen 2021.) Tiedonhaussa on hyödynnetty sekä kotimaisia että kansainvälisiä tietokantoja, kuten Journal, Julkari, Helda, Finlex, Google Scholar ja Social Care Online.

2 Erityisen tuen tarve

2.1 Erityisen tuen tarpeet lainsäädännössä

Vammaispalvelulain uudistus on säädetty tulemaan voimaan 1.10.2023, ja se koskee myös useita erityistä tukea tarvitsevia ihmisiä. Hallitusohjelmaan on kuitenkin kirjattu, että lain voimaantulopäivä siirretään vuoteen 2025 palveluiden saatavuuden ja oikeuksien toteutumiseksi. (Vammaispalvelulainsäädännön uudistus 2023.) Uudistetun vammaispalvelulain keskiössä on yhdenvertaisuus, osallisuus, yhteiskunnallinen osallistuminen, yksilölliset ja itsenäistä elämää tukevat tarpeiden mukaiset palvelut (Vammaispalvelulaki 675/2023 § 1). Vammaispalvelulain mukaisia uusia palveluita ovat tuettu päätöksenteko, erityinen osallisuuden tuki sekä vaativa moniammatillinen tuki. Uudistuksen myötä oikeus palveluihin määrittyy jatkossa tarpeen eikä diagnoosin perusteella. (Vammaispalvelulainsäädännön uudistus 2023.)

Erityistarpeiden määrittelyä voidaan tarkastella vammaispalvelulain (675/2023) näkökulmasta. Vammaispalvelulaki edistää tasa-arvoa lisäten mahdollisuuksia yhdenvertaiseen elämään muiden ihmisten kanssa. Laki lisää myös yksilöllisiä toiminta- ja osallistumismahdollisuuksia parantaen mahdollisuuksia vaikuttaa palvelujen suunnitteluun ja toteuttamiseen yhteiskunnassa.

Vammaispalvelulain lisäksi myös sosiaalihuoltolaissa (1301/2014) korostetaan henkilön yksilöllisten tarpeiden huomioimista. Tasa-arvon toteutumiseksi erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden on saatava omatoimisen suoriutumisen vuoksi välttämättömiä tukitoimia sekä erityispalveluja valtakunnallisesti yhdenmukaisella tavalla. Erityistä tukea tarvitsevien henkilöiden palveluja järjestettäessä tulee huomioida henkilön itsensä esittämiä näkökohtia ja tarpeita. Sosiaalihuoltolaissa on säädetty erityistä tukea tarvitsevien ihmisten hyvinvoinnin edistämisestä ja seuraamisesta. Sosiaalihuoltolain 8 § mukaan palveluissa ja niiden kehittämisessä tulee kiinnittää huomiota erityistä tukea tarvitsevien ihmisten toiveisiin ja tarpeisiin.

2.2 Erityisen tuen tarpeen näkökulmat

Opinnäytetyössä tarkastellaan monimuotoista joukkoa ihmisiä, joilla on erityisen tuen tarpeita, johtuen näkemisen, kuulemisen, liikkumisen ja kognitiivisten toimintojen rajoitteista. Erityisen tuen tarpeita voi ilmetä esimerkiksi autismikirjon häiriössä tai kehitysvammaisilla henkilöillä. Kehitysvamma on ennen aikuisikää ilmennyt oire aivojen toiminnan häiriöstä ja kehitysvamman aste

vaihtelee lievästä vaikeudesta oppia asioita vaikeaan vammaan (Mitä kehitysvammaisuus on? 2022). Autismikirjon häiriö ilmenee varhaislapsuudessa jatkuen läpi elämän neurobiologisena häiriönä. Ominaista autismikirjon häiriölle on vastavuoroisen kommunikoinnin poikkeavuus, sosiaalisen vuorovaikutuksen häiriöt ja rutiininomainen käyttäytyminen. Ydinoireet voivat osittain lievitä iän myötä, mutta oireita ilmenee myös aikuisiällä. Autismikirjon häiriöön liittyy myös fyysisen ja psyykkisen terveyden häiriöitä, jotka vaikuttavat palvelujen tarpeeseen ja toimintakykyyn. (Koskentausta, Koski & Tani 2018, 1493.)

Erityisen tuen tarpeita voidaan tarkastella eri näkökulmista. Näkökulmat täydentävät toisiaan ja auttavat ymmärtämään paremmin ihmisten yksilöllisiä erityisen tuen tarpeita. Tässä opinnäytetyössä keskitytään lääketieteessä käytetyn diagnoosilähtöisen näkökulman sijaan toimintakyvyn näkökulmaan, sillä sosiaalialalla ihmisen toimintakyky on diagnooseja olennaisempaa. Myös vammaispalvelulain uudistuksen myötä oikeus palveluihin määrittyy jatkossa tarpeen eikä diagnoosin perusteella (Vammaispalvelulainsäädännön uudistus 2023). Sen vuoksi opinnäytetyössä käsitellään kehitysvammaisuuden sijaan erityisen tuen tarpeita.

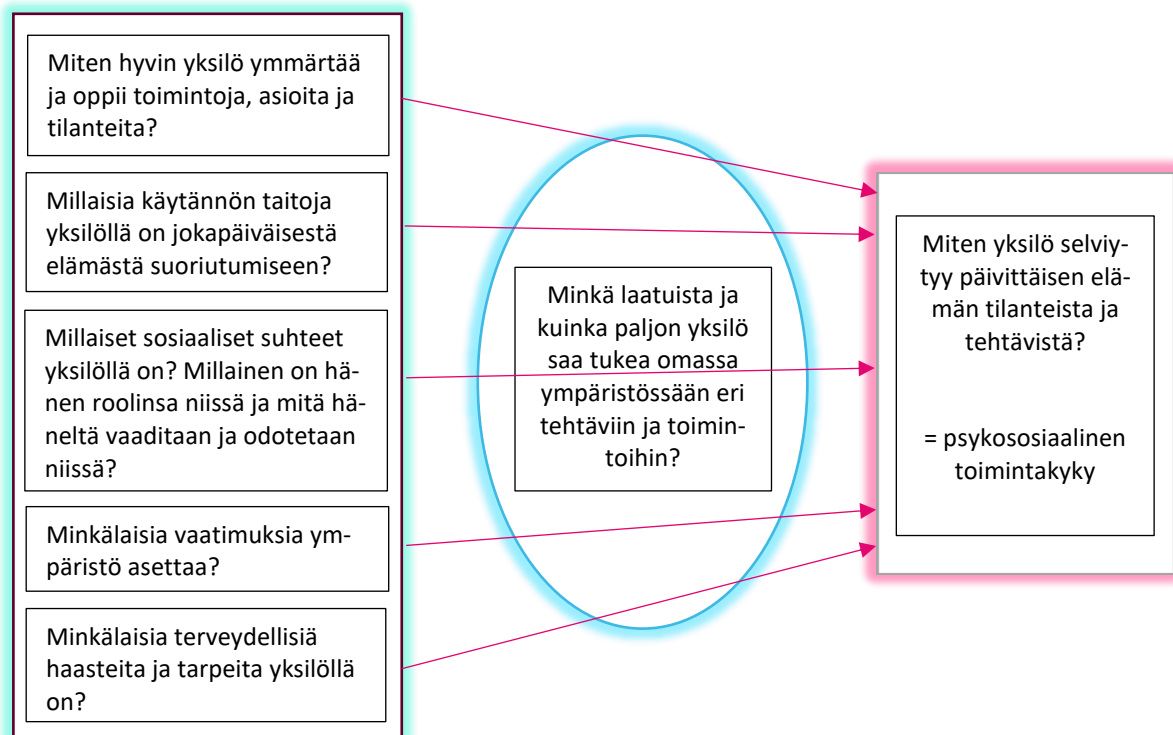
Sosiaalisen näkökulman mukaan kyse on henkilön olemuskielen ymmärtämisestä ja oikeanlaisen kommunikointitavan löytämisestä. Toisin sanoen henkilö, jolla on erityisen tuen tarpeita, kykenee tekemään jossain määrin omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Se edellyttää, että henkilön lähi-ihminen opettelee tuntemaan erityistä tukea tarvitsevan henkilön olemuskieltä ja mieltymyksiä. Sosiaalisen näkökulman mukaan erityisen tuen tarpeita määrittelee sosiaalinen ja kulttuurinen ympäristö, jossa henkilö elää. Sosiaalinen näkökulma korostaa myös, että ihmisten asenteiden ja ympäristön pitäisi muuttua siten, että kaikki voisivat elää oman näköistään ja tavallista elämää. (Sosiaalinen näkökulma 2022.)

Toimintakyvyn näkökulmasta tarkastellaan sitä, miten henkilön erityisen tuen tarpeet vaikuttavat päivittäisiin toimintoihin, hyvinvointiin ja osallisuuteen. Henkilö tarvitsee erityistä tukea, kun oma toimintakyky ja tilanteessa suoriutumisen vaatimukset ovat ristiriidassa keskenään. Tuen määrä vaihtelee tilanteen ja toimintarajoitteen asteen mukaan. Tuki voi olla opastusta, kannustusta, ohjausta, hoivaa tai käytännön auttamista. Toimintakyvyn näkökulman mukaan toimintakyvyn rajoit-

teet merkitsevät myös osallisuuden esteitä. Osalla erityisen tuen tarve on vähäistä ja henkilöt kykenevät suoriutumaan arjen askareista melko hyvin. Joidenkin toimintarajoitteet ovat puolestaan erittäin vaikeita ja laaja-alaisia. (Seppälä 2022.)

Toimintarajoitteisen ihmisen tilannetta voidaan parantaa edistämällä yksilön osallisuutta, puuttamalla syrjivään käytökseen, huolehtimalla palvelujen ja avun yhdenvertaisesta saatavuudesta, vahvistamalla voimavaroja sekä kohtaamalla ihminen tavallisena yksilönä. Yhteiskuntamme asenteet muuttuvat vain kohtaamisten kautta. Ammattilaisilla onkin vastuu näyttää esimerkkiä yhteisönsään. Ympäristössä vallitsevilla asenteilla, palveluilla ja sosiaalisella tuella on suuri vaikutus siihen, miten rajoittavaksi tekijäksi toimintarajoite koetaan. (Kanste, Sainio, Halme & Nurmi-Koikkalainen 2018, 8.)

Toimintakykyyn vaikuttavat monet eri tekijät, kuten yksilön taidot, kyvyt, sosiaaliset suhteet ja psykofyysinen terveydentila. Toimintakykyyn vaikuttaa myös se, minkälaista tukea yksilö saa eri toimintatilanteissa. Erilaiset toimintarajoitteet ja vahvuudet korostuvat eri ihmisillä. Sen vuoksi on tärkeää ymmärtää, että jokaisella yksilöllä on omanlainen toimintakyvyn profiili. Tukitoimien suunnittelu edellyttääkin aina ihmisen yksilölliseen toimintakyvyn profiiliin tutustumista. (Seppälä 2022.)

Kuvio 1. Toimintakyvyn näkökulma Seppälää (2022) mukaillen

Toimintakyky voi vaihdella yksilöllisten ominaisuuksien lisäksi ympäristöstä ja saadusta tuesta riippuen. Joissakin tilanteissa erityistä tukea tarvitseva ihminen voi tarvita paljon tukea, kun taas joissakin toisessa tilanteessa ei lainkaan. Toimintakyvyn ekologiseksi arvioinniksi kutsutaan arviointia, jossa kiinnitetään huomiota myös toimintaympäristöön. Ekologinen arviointi on tärkeää, sillä eri ympäristöissä tehtävät havainnot yksilön toimintakyvystä eivät ole vertailukelpoisia. Ekologisessa arvioinnissa tarkastellaan myös tukiverkkoja sekä niiden tapoja toimia erityistä tukea tarvitsevan ihmisen kanssa. Henkilön toimintakykyä voivat joko rajoittaa tai tukea toimintaympäristön rutiinit, säännöt ja järjestelyt. Toimintakykyä voidaan tukea ympäristöä mukauttamalla, tukemalla tilanteista suoriutumiseen, opettamalla uusia taitoja sekä kannustamalla. (Seppälä 2022.)

2.3 Tuettu päätöksenteko ja itsenäinen elämä

Itsenäisellä elämällä tarkoitetaan elämää, jossa ihminen toimii omatomaisesti ilman ulkopuolista ohjausta, apua tai tukea. Sen lisäksi itsenäinen elämä voi tarkoittaa elämää, jossa ihminen toimii tuettuna tai avustettuna palveluiden avulla. Itsenäisen elämän toteutumisen kannalta on tärkeää, että ihmisen omat tavoitteet ja toiveet ohjaavat toimintaa mahdollisimman pitkälle. (Ritari, Sivula & Tuokko 2023.)

Tuettu päätöksenteko on vammaispalvelulain (675/2023 14 §) uusi palvelu. Sen tarkoituksena on auttaa henkilöä tekemään omaa elämäänsä koskevia merkittäviä, muita kuin jokapäiväisen elämän, päätöksiä. Erityistä tukea tarvitsevan henkilön oma näkemys on huomioitava arvioitaessa päätöksen merkittävyyttä. Tuetun päätöksenteon avulla henkilö voi saada tukea eri vaihtoehtojen selvittämiseen, oman tahdon muodostamiseen sekä tiedon saamiseen. Lakiuudistuksen mukaan tuettua päätöksentekoa on tarvittaessa saatava koko päätöksentekoprosessin ajan. (Vammaispalvelulaki 675/2023.)

Päätösten ja valintojen tekemistä voidaan edistää erilaisia menetelmiä hyödyntämällä. Menetelmien valintaan vaikuttavat tuettavan henkilön kiinnostus menetelmää kohtaan, voimavarat päätöksentekoon, tapa olla vuorovaikutuksessa toisen henkilön kanssa sekä taito käyttää menetelmää. Päätöksentekijä ja tukija löytävät sopivimmat menetelmät kokeilun kautta. Myös eri

menetelmien kokeileminen on päätöksenteon harjoittelua. (Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle 2022, 47.)

Tuetussa päätöksenteossa voidaan hyödyntää valintatauluja. Kuvitettujen valintataulujen käyttöä voidaan hyödyntää elämän suunnittelussa sekä valintojen tekemisessä. Valintatauluun pitää sisällyttää vaihtoehtoja päätettävästä asiasta. Päätöksentekijä voi esimerkiksi kuvia osoittamalla osallistua keskusteluun ja päätöksentekoon. Kuvien avulla voidaan myös helpommin keskustella eri vaihtoehdoista. Kuvien lisäksi valintataulussa voidaan hyödyntää myös sanoja. (Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle 2022, 47–49.)

Keskustelumaton avulla voidaan kannustaa mielipiteiden ja omien ajatuksien esille tuomiseen. Se auttaa myös päätöksien ja valintojen tekemisessä. Sen käyttäminen tukee myös päätöksien ja valintojen tekemistä. Keskustelumatto helpottaa myös tunteista puhumista ja asioiden puheeksi ottamista. Tarkoituksena on, että matolle kiinnitetään kuva tai sana aiheesta tai asiasta, jota halutaan käsitellä. Mattoon kiinnitetään myös arviointiasteikko kuvin tai värein. Päätöksentekijä laittaa itsenäisesti tai avustettuna kuvan tai sanakortin, siihen kohtaan, mikä kuvaa parhaiten hänen mielipidettään. (Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle 2022, 50–51.)

Elämänsuunnittelun kartta on voimavara- ja yksilökeskeinen menetelmä elämänsuunnittelua varten. Menetelmän tarkoituksena on valmistaa kartta omasta elämästään hyödyntämällä kuvia, piirtämistä ja kirjoittamista. Vaihtoehtoisesti kartan voi tehdä kokoamalla esimerkiksi laatikkoon karttaan liittyviä esineitä. Karttaa tehdessä voidaan huomata myös asioita, joita halutaan lisätä omaan elämään. (Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle 2022, 52–53.)

Sosiaalinen tarina on kirjoitettu tai kuvitettu tarina. Se on menetelmä, jonka avulla voidaan ennakoita tulevia tapahtumia, saada tietoa eri vaihtoehdoista tai harjoitellaan päätöksentekoa ja toimimista erilaisissa tilanteissa. Sosiaalinen tarina auttaa ymmärtämään erilaisia asioita ja tilanteita. Ymmärtäminen auttaa vähentämään esimerkiksi jännitystä mahdollistaen osallisuuden kasvun. (Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle 2022, 56–57.)

3 Osallisuus

Osallisuus ei voi toteutua ilman itsemääräämisoikeutta. Nussbaumin (2006, 194) toimintamahdollisuuksien teorian mukaan itsemäärääminen on jokaisen ihmisen perusoikeus ja se ei edellytä tiettyä yksilöllistä kyvykkyytasoja. Nussbaumin näkökulman mukaan itsemäärääminen mahdollistetaan ympäristöä mukauttamalla, edellyttämättä yksilöiltä kehityksellisiä harppauksia. Erityistä tukea tarvitsevilla ihmisillä on siitä huolimatta monenlaisia haasteita pyrkiessään toteuttamaan itsemääräämisoikeutta. Haasteet voivat johtuvat kommunikatiivisista ja kognitiivisista rajoitteista tai ympäristön asenteista. (Miettinen 2021, 349–351.)

Osallisuuden perusedellytykset pohjautuvat hyvinvoinnin ulottuvuuksiin. Erik Allard on määritellyt kolme hyvinvoinnin ulottuvuutta, jotka ovat itsensä toteuttamisen muodot (being), elintaso (having) ja yhteisyyssuhteet (loving). Ne ovat perustarpeita, jotka kuuluvat jokaiselle ihmiselle. Itsensä toteuttamisen muodoilla tarkoitetaan yksilön suhdetta yhteiskuntaan, elintasolla katetaan tarpeet, jotka voidaan tyydyttää subjektiivisilla asioilla, kuten esimerkiksi asunnolla, ravinnolla ja vaateuksella. Yhteisyyssuhteisiin liittyy puolestaan kuuluvuuden tunne sekä ihmissuhteet. (Allardt 1976, 32–43.) Näitä kolmea ulottuvuutta on myöhemmin täydennetty neljännellä ulottuvuudella eli toimijuudella (doing). Toimijuudella tarkoitetaan kokemusta oman elämän hallinnasta sekä omien tavoitteiden tavoittelua. (Martela 2022, 569.) Osallisuuden kannalta on tärkeää, että yhteys erilaisiin perustarpeisiin säilytetään, kuten yhteisyyden kokemiseen, autonomiaan ja yhteiskunnalliseen osallistumiseen (Isola & Leemann 2021, 382).

Osallisuus on käsitteenä monimerkityksinen ja monitahoinen, joten se määritellään eri tavoin eri konteksteissa (Kekki, Kovalainen & Ollikainen 2023, 7). Isolan ja Leemannin (2021, 381) mukaan, osallisuudella tarkoitetaan sitä, että ihminen kokee kuuluvansa joukkoon, tuntee toimintaympäristönsä sekä elämänsä hallittavaksi, osallistuu itselleen mieluisiin tekemisiin ja tapahtumiin sekä kokee itsensä merkitykselliseksi myös muiden ihmisten silmissä. Osallisuus on mukaan ottamista, yhteisyyttä, kuulumista, liittymistä ja osallistumista (Isola, Kaartinen, Leemann, Lääperi, Schneider, Valtari, & Keto-Tokoi 2017, 3).

Osallisuudella voidaan tarkoittaa myös tunnetta, tekoja, yhteisöön kuulumista, kuulluksi tulemistä tai vaikuttamista. Yhteiseen tekemiseen osallistuminen on osallisuutta edistävää toimintaa. Osallisuuden toteutumisen kannalta on keskeistä, että ihminen kokee tulleensa kohdatuksi. Näin

ollen kuka tahansa ihminen voi kokea olevansa täysivaltainen ja arvokas osa yhteisöä vaikuttaen ja osallistuen yhteiseen tekemiseen oman kiinnostuksensa mukaan. (Lettenmeier, Palamaa, Teerijoki & Vuojakoski 2019.)

Osallisuuden kannalta keskeistä on ihmisen oma toimijuus. Mahdollisuus saada vastuuta ja valtaa sitouttavat yhteiseen toimintaan. Ihmiset oppivat tärkeitä vaikuttamisen ja osallistumisen taitoja saadessaan mahdollisuuden tehdä valintoja, ilmaista mielipiteensä ja vaikuttaa asioihin. (Lettenmeier, Palamaa, Teerijoki & Vuojakoski 2019.) Erytyistä tukea tarvitsevan ihmisen osallisuuden vahvistamiseksi tulee vahvistaa myös hänen kanssaan työskentelevien ohjaajien resursseja ja valmiuksia ohjata asiakasta osallisuuteen osana yhteisöä. Ohjaaminen osallisuuteen lähtee arjesta ja se edellyttää kokeilua, harjoittelua ja konkreettista toimintaa teoreettisen tiedon lisäksi. (Maunu, Kiilakoski 2018, 126.)

Ryhmämuotoisella toiminnalla mahdollistetaan yhteisöllisyyden ja osallisuuden kokemusten syntymistä. Toiminnallisessa yhteisessä tekemisessä korostuu myös vuorovaikutuksen ei-verbaali puoli, joka on keskeistä yhteisöllisyyden kokemuksen rakentumisessa. Toiminnallisuus eli konkreettinen yhdessä tekeminen on myös sosiaalisen osallisuuden lähtökohta. (Kumpulainen & Husu 2020, 37.)

Sosiaalinen osallisuus merkitsee ryhmässä olemista ja toimimista. Sosiaalinen osallisuus tukee toimintakykyä ja toimijuutta sekä antaa voimaantumisen kokemuksia. Sen tavoitteena on syrjäytymisen ehkäiseminen ja elämänhallinnan vahvistaminen. (Maunu, Kiilakoski 2018, 114.) Kumpulaisen ja Husun mukaan (2020, 37) sosiaalinen osallistuminen ja osallisuus ovat myös yhteiskunnallisen osallistumisen edellytyksiä. Eri tapoja osallistua yhteiseen toimintaan ei voida kuitenkaan arvottaa keskenään, sillä myös passiivisena näyttäytyvä osallistuminen voi olla merkittävä askel yksilötasolla (Kumpulainen & Husu 2020, 40).

Yhteiskunnallista osallisuutta pyritään edistämään huomioimalla osallisuuden laatutekijöitä. Osallisuuden laadulla tarkoitetaan osallisuuden aitoutta, syvyyttä ja osallisuuden toteutumisen tapoja. Osallisuuden laadunarvioinnissa kiinnitetään huomiota siihen, onko henkilön mahdollista

osallistua itselleen sopivalla tavalla kehitys- ja ikätaso huomioiden, onko hänellä vaikutusmahdollisuuksia prosessiin ja lopputulokseen, onko toiminta saavutettavaa ja saako henkilö ohjausta ja tukea yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. (Kekki, Kovalainen & Ollikainen 2023, 17.)

Uutena vammaispalvelulain mukaisena palveluna on osallisuutta ja osallistumista edistävä erityisen osallisuuden tuki (675/2023, 12 §). Erityisen osallisuuden tuella tarkoitetaan yksilöllistä, toisen ihmisen antamaa tukea, joka mahdollistaa yhteydenpidon ihmiselle itselleen tärkeisiin henkilöihin sekä itselleen tärkeiden asioiden tekemiseen kotona tai kodin ulkopuolella. Erityisen osallisuuden tukea voi saada vapaa-ajan toimintaan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tilanteisiin. Palveluun kuuluu mieluisan toiminnan valinta ja ohjaus sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Erityinen osallisuuden tuki turvaa henkilön oikeutta olla osallisena vuorovaikutustilanteissa myös tilanteissa, joissa henkilö ei kykene tuettuna tai itsenäisesti ilmaisemaan toiveitaan ja tahtoaan avun sisällöstä tai jos henkilökohtainen apu ei ole henkilölle sopiva palvelu. (Vammaispalvelulaki 675/2023.)

4 Erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä

4.1 Ohjaajan merkitys, rooli ja vastuu

Vehviläisen (2014 ,7) mukaan ohjaaminen on vuorovaikutusta, jossa kohdattavilla ihmisillä on erilaisia kokemuksia, tietoja, taitoja ja tunteita. Ohjaustyö vaatii oman toiminnan tutkimista kriittisesti, jotta ohjaaja pystyy kehittämään omia ohjaustaitojaan. Ryhmäohjaajana kehittyminen vaatii harjoittelua käytännön tilanteissa sekä kokemusta erilaisista ryhmistä. Ohjaustyö vaatii ohjaajalta herkkiä tuntosarvia, jotta ohjaaja voi tarvittaessa reagoida yllättäviin ryhmässä tapahtuviin muutoksiin. (Ståhlberg 2019, 28).

Ohjaajan rooli on moniulotteinen, sillä ohjaustyötä tehdään ihmisten kanssa vaihtelevissa tilanteissa sekä elämän eri käänteissä. Se vaatii ohjaajalta oman toiminnan mukauttamista tilanteen mukaan. (Kalliola, Kurki, Salmi & Tamminen-Vesterbacka 2010, 29.) Ryhmämuotoinen ohjaus on huolellisesti suunniteltuna ja toteutettuna voimavaraistava kokemus. Ryhmämuotoisessa toiminnassa keskeistä on vertaistuki, omien ajatusten jakaminen sekä uusien asioiden oivaltaminen toisten kokemuksista. Vertaistuki ei synny itsestään, vaan se vaatii ohjaajaksi henkilöä, joka kykenee

reagoimaan ryhmässä ilmeneviin asioihin, kuljettaen ryhmää kohti ryhmätoiminnan tavoitteita. (Ståhlberg 2019, 17.)

Ryhmänohjaaja on avainasemassa ohjaustilanteessa, sillä ohjaajan vastuulla on kannustaminen, motivoiminen, ryhmän vieminen määrätietoisesti eteenpäin sekä uusien haasteiden tarjoaminen. Ohjaajan tulee luoda luotettava, avoin ja turvallinen ilmapiiri, jossa jokainen ryhmän jäsen tulee kuulluksi ja huomioiduksi. (Ståhlberg 2019, 27.) Ohjaustyössä on tärkeää muistaa positiivisen palautteen voimaannuttava vaikutus ja voimavaraisuuden syntyminen osaamiskokemuksista (Juutilainen, Pasanen & Alanko-Turunen 2014, 151).

Ohjaajalta vaaditaan monenlaisia reaktiotaitoja ryhmän toiminnan ja tarpeiden ymmärtämiseen, kuten esimerkiksi tiedon jakaminen, aktiivinen kuuntelu, selventäminen, ryhmässä ilmenevien ajatusten kokoaminen yhteen sekä empatia. Ohjaajan omat viestintätaidot liittyvät olennaisesti vuorovaikutustaitoihin, sillä ohjaajan tulee osata ilmaista asiansa tilanteeseen sopivalla tavalla sekä ilmaista ymmärrystä. Toimintataidoilla ohjaaja puolestaan kannustaa ryhmäläisiä ilmaisemaan itseään sekä auttaa heitä jakamaan ajatuksiaan. Toimintataitoihin kuuluu esimerkiksi välittömyys, kysyminen, tavoitteiden asettaminen ja niihin sitouttaminen sekä vertaistuen antaminen. (Ståhlberg 2019, 29.)

Vehviläisen (2014, 83) mukaan ryhmäohjaajan vastuulla on neljä ohjauksen tasoa. Ensimmäinen taso on vetovastuu eli toiminnan koordinoiminen ja puitteiden luominen ryhmäohjaukselle. Se sisältää ajankäytön ja tilanteiden kulun valvomista sekä puheenvuorojen jakamista. Toisena ohjauksen tasona on ohjauksellisen vuorovaikutuksen edistäminen. Se edistää mielekkään ja rakentavan palautteen jakamista ryhmäläisten kesken sekä korostaa kuuntelemisen tärkeyttä. Kolmantena tasona on ryhmässä ilmenevien asioiden vastaanottaminen, käsitteleminen ja peilaaminen. Ohjaajan tulee reagoida ryhmässä tapahtuviin asioihin, tuoda esille keskusteluissa ilmenneitä teemoja sekä kytkeä niitä toisiinsa. Neljäntenä ohjauksen tasona on asiantuntijuus. Ohjaajan tiedollisen asiantuntijuuden hyödyntäminen sekä sen esilletuominen ohjaustyössä.

Edellä mainittujen ohjauksen tasojen perusteella ryhmätoiminnan keskiössä on ohjaajan toiminta, sillä ohjaaja toimii ryhmän vetäjänä. Hyvien ohjaus- ja vuorovaikutustaitojen lisäksi ohjaustyössä on kyse ihmisten kohtaamisesta. (Ståhlberg 2019, 33.) Laadukas ohjaus toteutuu rakentavassa ja

kunnioittavassa kohtaamisessa (Vehviläinen 2014, 12). Ohjaaja on vastuussa siitä, että ryhmäläisillä on hyvä olla ja kaikki tulevat huomioituiksi sekä kuulluiksi tasapuolisesti. Ryhmätoiminnassa voi olla mukana myös vertaisohjaajia, jotka toimivat esimerkkinä ryhmän jäsenille. Vertaisohjaajan tärkeimpänä tehtävänä on vertaistuen antaminen ja esimerkkinä toimiminen. Vertaistuki auttaa ryhmäläisiä ymmärtämään toisiaan ja edistää myönteisen suhteen muodostumista sekä itseensä että muihin ryhmän jäseniin. (Ståhlberg 2019, 33–34.)

4.2 Vuorovaikutus ohjaustyössä

Kehitysvammaliiton OIVA-hankkeessa on kehitetty LOVIT-muistisääntö ohjaajien vuorovaikutustaitojen tueksi. LOVIT muodostuu sanoista läsnäolo, odottaminen, vastaaminen, ilmaisun mukauttaminen ja tarkistaminen. Läsnäolo on vuorovaikutuksen lähtökohta. Läsnäololla osoitetaan kiinnostusta asiakasta kohtaan ja keskitytään häneen. Odottaminen merkitsee tilan antamista kommunikointialoitteille ja reaktioille. Vastaamisella tarkoitetaan puolestaan sitä, että hienovaraisimmatkin aloitteet otetaan huomioon reagoimalla niihin. Näin osoitetaan pienienkin viestien ja eleiden olevan tärkeitä. Ohjaaja voi mukauttaa ilmaisuaan siten, että yhteinen kieli löytyy kommunikointikumppanin kanssa. Vuorovaikutuksen aikana tulee myös selvittää, tulivatko molempien osapuolien viestit ymmärretyiksi. (Vuoti, Burakoff & Martikainen 2009, 23-28; LOVIT-muistisääntö 2023.)

Osaavan vuorovaikutuskumppanuuden viisi tärkeää elementtiä ovat asiakaslähtöisyys (esim. kuunteleminen, kunnioittavuus, vuorovaikutukseen rohkaiseminen), rauhallisuus, selkeys (esim. tiivis ja konkreettinen ohjeistus, puheen selkeys, häiriötekijöiden minimointi), kommunikaatiostrategioiden hyödyntäminen (AAC-keinot, ajan antaminen, kasvokkain asettuminen) sekä positiivinen asenne. Nämä elementit rinnastuvat monilta osin myös LOVIT-mallin peruselementteihin. (Vuoti ym., 2009.)

Voimauttava vuorovaikutus on 1980-luvulla kehitetty kehityksellinen ja käytännönläheinen toimintamalli, jonka avulla vahvistetaan kommunikoinnin perustaa ja vuorovaikutustaitoja. Olennaista voimauttavalle vuorovaikutukselle on myös kognitiivisten taitojen kehittyminen ja hyvinvoinnin lisääntyminen ja elämänlaadun paraneminen toimintatavan myötä. Menetelmää voidaan hyödyntää esimerkiksi ihmisten kanssa, joilla on erityisen tuen tarpeita. Menetelmän kohderyhmän ihmi-

sille yhteistä on sosiaalisen vuorovaikutuksen vaikeudet. Voimauttavan vuorovaikutuksen perustana on sensitiivisyys. Sensitiivisyydellä tarkoitetaan kykyä virittäytyä vuorovaikutustilanteessa toisen henkilön tunnetilaan ja mukauttaa omaa toimintaa sen mukaan. (Nind & Hewett 2005, 8–11). Keskeistä menetelmässä on miellyttävien sosiaalisten tilanteiden luominen ja kommunikoiminen samalla tavalla kuin vuorovaikutuskumppani. Kommunikoinnin keinoja voivat olla esimerkiksi ääntely, katsekontakti ja hymy. (Martikainen & Burakoff 2023.)

4.3 Osallisuutta tukeva ja esteettömyyden huomioiva ohjaus

Eryistä tukea tarvitsevien nuorten osallisuuden vahvistamiseksi tulee vahvistaa myös erityisnuorten kanssa työskentelevien ohjaajien resursseja ja valmiuksia ohjata henkilöä osallisuuteen osana yhteisöään. Ohjaaminen osallisuuteen lähtee arjesta ja se edellyttää kokeilua, harjoittelua ja konkreettista toimintaa teoreettisen tiedon lisäksi. Tehokkaimpia tapoja erityisnuorten osallisuuden tukemisessa ja edistämässä on ohjata, tunnistaa ja tukea nuoren arkielämän pyrkimyksiä vaikuttaa ja toimia omassa ympäristössään. (Maunu, Kiilakoski 2018, 115, 126.)

Maunun ja Kiilakosken (2018, 115) mukaan osallisuuteen ohjataan sekä tietoisesti että tiedostamatta. Sen takia tärkeintä osallisuuteen ohjaamisessa ovat arjen kohtaamiset, joista koostetaan oman osallisuuden ja toimijuuden edellytykset. Ohjauksen tutkija Vehviläinen (2014, 48) toteaa, että ohjaaminen on prosessi, joka muuntaa ohjattavan erityisnuoren osallisuutta hänelle merkityksellisessä tilanteessa tai yhteisössä. Eryistä tukea tarvitsevan nuoren tarpeiden huomioimista varten tulee tehdä ennakkovalmisteluja. Tärkeää on esimerkiksi varata riittävästi aikaa yksilön kohtaamiselle ja selvittää tapa, jolla erityisnuori kommunikoi. Eryistä tukea tarvitsevalla henkilöllä voi olla mukanaan myös henkilökohtainen avustaja tai muu luotettava henkilö. (Tuomi 2020, 42.)

Tapaamisen aikana ohjaajan on oltava läsnä ja keskittyttävä aidosti nuoren kohtaamiseen. Nuorelle on kerrottava erityistarpeet huomioiden ymmärrettävällä tavalla, mitä tapaamisen aikana tapahtuu. Eryistä tukea tarvitsevan nuoren ymmärtämistä voidaan tukea kuvien, tekstin, viittomien tai tulkin avulla yksilöllisten tarpeiden mukaan. Olennaista on kohdistaa puhe nuoreen itseensä, eikä esimerkiksi avustajaan. Tapaamisen lopuksi on hyvä kerätä palautetta ja ohjaajan tulee varmistaa, että nuorella on käsitys tulevista tapaamisista. Haasteita tapaamisiin tuo se, jos nuoren erityistarpeet eivät ole etukäteen tiedossa. Ohjaustyössä on kuitenkin tärkeää ymmärtää, että nuoren erityistarpeita tulee arvioida yksilötasolla ja ajan kanssa. (Tuomi 2020, 42.)

Myös esteettömyys tulee huomioida toiminnan suunnittelemisessa ja toteuttamisessa. Esteettömyydellä tarkoitetaan ihmisten sujuvaa osallistumista harrastuksiin, työhön opiskeluun ja kulttuuriin. Esteellisiksi suunnitellut palvelut ja toimintaympäristöt tuottavat vammaisuuden kokemuksia, jos ihminen ei kykene toimimaan niissä täysivaltaisesti tai lainkaan. Esteettömyys merkitsee myös tiedon ymmärrettävyyttä, välineiden käytettävyyttä, palvelujen saatavuutta sekä mahdollisuutta osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon. (Alanen & Hirvonen 2013, 86–87.) Esteetön toimintaympäristö mahdollistaa yhdenvertaisen osallisuuden toteutumisen. Esteettömyyden avulla huomioidaan ihmisten moninaisuus ja edistetään turvallisuutta. Esteettömyydellä ei tarkoiteta ainoastaan liikkumista vaan esteettömyydellä huomioidaan myös kommunikaatioon, kuulemiseen, näkemiseen ja ymmärtämiseen liittyviä asioita. Esteettömyys on erilaisuuden huomioon ottamista. (Esteettömyys. N.d.)

Saavutettavuudella huomioidaan esimerkiksi tiedollista ja kulttuurista saavutettavuutta, viestinnän saavutettavuutta sekä saavutettavuutta eri aistien avulla (Alanen & Hirvonen 2013, 87). Saavutettavuudella tarkoitetaan siis aineetonta ympäristöä, kuten palveluja, tietoa ja asenteita. Sosiaalinen saavutettavuus liittyy yhdenvertaisuuteen, syrjimättömyyteen ja asenteisiin. Se ilmenee kohtaamisissa esimerkiksi myönteisenä asenteena ja arvostavana käyttäytymisenä. Tiedonsaannin, viestinnän ja palvelujen saavutettavuudella tarkoitetaan sitä, että nuori voi valita eri tapoja kommunikoida ja saada palveluja sekä tietoa. Saavutettavuuden ja esteettömyyden lähtökohtana on kaikille soveltuvat ratkaisut. Kaikille sopivat ratkaisut eivät kuitenkaan poissulje vammaisen ihmisen oikeutta saada tarvitsemiaan palveluja. (Kurppa n.d.)

4.4 Aistitoimintojen erityisyyden huomioiminen

Aistitoimintojen erityispiirteet voivat ilmetä ali- tai yliherkkyytenä eri aistimuksille, kuten äänille, valolle, väreille tai kosketukselle. Ympäristöstä johtuva aistikuormitus, kuten taustääänet, voivat kuulostaa aistierityisen henkilön mielestä liian häiritseviltä ja kovilta aiheuttaen kipua ja ahdistuneisuutta. (Autismikirjo nuoruusiässä 2021, 4.) Aistitoimintojen erityisyys on huomioitava ohjaustyössä mikäli se haittaa henkilöä itseään, ympäristöä, oppimista tai toimintaan osallistumista. Usealla eri aistialueella ilmenevä erityisyys voi olla yhdellä alueella aistimuksia välttelevää ja toisella alueella aistimushakuista. (Sollasvaara 2013, 9.)

Aistien ylikuormittumisen on todettu lisäävän stressiä (Elvén 2010.) Ohjaustyössä on huomioitava, että meluisa ja sekava ympäristö aiheuttaa aistikuormituksesta johtuvaa stressitason nousua lisäten hermostuneisuutta ja vaikeuttaen keskittymistä. Ohjaajana on tärkeää huomioida toimintaan osallistuvien viireystilaa jo toimintaan saapuessa, sillä mikäli stressitaso on noussut muista syistä johtuen, saa tavallistakin vähempi aistikuormitus olon levottomaksi aiheuttaen halun poistua tilanteesta. (Sollasvaara, 2013, 9.)

Erityistä tukea tarvitseva henkilö tarvitsee lähi-ihmisensä apua, jos henkilö ei ole löytänyt keinoja selvittää aistitoimintojensa erityisyydestä. Aistien yli- ja aliherkkyyteen on saatavilla apuvälineitä, joilla voidaan välttää liialliset aistiärsykkeet tai saada tarvittavat aistikokemukset. Apuvälineinä voidaan käyttää esimerkiksi korvatulppia, kuulosuojaimia, pimentäviä verhoja, aurinkolaseja tai saumattomia vaatteita. Niistä on hyötyä etenkin henkilöille, jonka aistit reagoivat pieniinkin ärsykkeisiin. Aistimushakuista henkilöä voidaan puolestaan auttaa hyödyntämällä tunnisteltavia esineitä erilaisista materiaaleista, painopeittoa, painevaatteita, keinuja ja erilaisia istuma-alustoja. (Sollasvaara 2013, 9.)

Oleennaista on kuitenkin muistaa, että aistierityisyyksien huomioimiseen ei riitä pelkästään erilliset apuvälineet, vaan huomioita tulee kiinnittää myös toimintaympäristöihin, toimintatapoihin, muihin ihmisiin sekä henkilön omiin rutiineihin. Aistitoimintojen erityisyyden huomioiminen on osa yksilöllisiä tarpeita huomioivaa ohjaustyötä. Näin erityistä tukea tarvitsevalle mahdollistetaan toiminnan esteettömyys, osallisuus ja itsemääräämisoikeus. (Sollasvaara 2013, 9-10.)

5 Vaihtoehtoiset kommunikaatiomenetelmät

5.1 Strukturointi

Strukturilla tarkoitetaan asioiden jäsentämistä ja pilkkomista osiin. Strukturoinnilla tarkoitetaan puolestaan tilanteen, paikan, henkilöiden tai ajan jäsentämistä. Sen avulla vastataan olennaisiin kysymyksiin, kuten mitä, missä milloin, miten ja kenen kanssa. Strukturin käyttötapa, muoto, sisältö ja tarkkuus valitaan yksilölliset tarpeet huomioiden. Strukturissa voidaan hyödyntää myös esineitä, tekstiä ja kuvia. Strukturoinnin rakenteen tarkoituksena on selkeyttää toimintaa.

(Lindström, Ahvenainen, Hyvärinen, Laine, Salmi, Sippola & Peltotalo 2022, 26-27.)

Strukturointia voidaan hyödyntää esimerkiksi ajan hahmottamisen tukemiseen. Selkeä ja toistuva päivärytmi sekä rutiinit tukevat ajan hahmottamista ja päivän kulkua. Toiminnallisissa tilanteissa aikaa voidaan hahmottaa esimerkiksi, tiimalasin, munakellon tai erilaisten mobiilisovellusten avulla. Strukturoinnin avulla voidaan antaa myös selkeät ohjeet pilkkomalla ne osiin ja hyödyntäen kuvia tai tekstiä ohjeistuksen apuna. Ohjeiden pilkkominen osiin auttaa keskittymään yhteen asiaan kerrallaan. (Lindström ym. 2022, 27, 29.)

Erityistä tukea tarvitsevilla saattaa olla vaikeuksia hahmottaa asiayhteyksiä ja syy-seuraussuhteita, kuten miksi toimitaan tietyllä tavalla. Hahmottamisessa saattaa auttaa toiminnallisten tehtävien pilkkominen, eteneminen vaihe kerrallaan ja keskittymistä häiritsevien tekijöiden poistaminen. Syy-seuraus-suhteita voidaan harjoitella esimerkiksi sosiaalisten tarinoiden avulla. (Lindström ym. 2022, 27.) Sosiaaliset tarinat ovat piirrettyjä, kirjoitettuja tai kuvitettuja toimintamalleja. Niiden avulla voidaan opetella ja ennakoida tulevia tilanteita. Sosiaalisia tarinoita hyödynnetään etenkin ongelmatilanteiden harjoittelussa, uusien tilanteiden käsittelyssä ja stressin vähentämisessä hankalissa tilanteissa. (Lindström ym. 2022, 31.)

Ennakoinnilla toiminnanohjauksen tukena tarkoitetaan tulevan toiminnan selkeyttämistä ja jäsentämistä etukäteen. Tulevan tapahtuman ennakoiminen mahdollistaa erityistä tukea tarvitsevan henkilön mielipiteen ja oman tahdon esilletuomisen. Ennakointi edistää turvallisuuden tunnetta ja auttaa henkilöä suunnittelemaan omaa elämäänsä. Muutokset ja uudet tilanteet saattavat tuottaa haasteita, joten tulevat muutokset tulee läpikäydä hyvissä ajoin. Yllättävien muutosten kohdalla seurauksena saattaa olla vastustaminen ja kieltäytyminen, sillä muutoksiin sopeutuminen vaatii aikaa. Ennakoinnissa apuna voidaan käyttää toimintaohjeita, "ensin – sitten "-kortteja, päivä- tai viikko-ohjelmaa. Uuteen tilanteeseen siirtymistä voidaan helpottaa myös näyttämällä kuvia tai videoita uudesta paikasta. (Lindström ym. 2022, 28-29.)

Toiminnan ohjaamiseen liittyvät haasteet voivat liittyä autismitietäjien ihmisen rutiineihin ja kaavamaiseen käyttäytymiseen. Toiminnosta tai ajatuksesta toiseen siirtyminen voi olla vaikeaa. Myös muutokset ympäristössä tai rutiineissa voivat aiheuttaa ahdistuksen tai hermostumisen tunteita. Jumiutumistaipumus ei ole uhmakkuutta tilannetta tai muita henkilöitä kohtaan, vaan se on keskushermoston erityisyyttä. Edellä mainitut keinot, kuten ennakointi, strukturointi, toiminnan

piikkominen osiin, selkeät ohjeet ja ajan hahmottamisen tukeminen ovat menetelmiä jumiutumista selviämiseen ja toivotun käyttäytymisen tukemiseen. (Lindström ym. 2022, 29.)

5.2 Puhetta tukeva ja korvaava kommunikaatio

Puhetta tukevia tai korvaavia kommunikointikeinoja tarvitaan, kun päivittäisestä vuorovai-
kutuksesta ei selviydytä puheella tai viittomakielellä. (Launonen 2013, 155). Alasen ja Hirvosen
(2013) mukaan erilaiset kielen ymmärtämisen esteet, aistivammat ja neurologiset syyt voivat
vaikeuttaa puheen ja kielen vastaanottoa sekä kognitiivista prosessointia. Vaihtoehtoisilla kommu-
nikointimenetelmillä helpotetaan erityisryhmien kommunikointia mahdollistaen yhdenvertaisen
osallistumisen yhteiskuntaan. (Alanen & Hirvonen 2013, 85.)

Puhetta tukevilla ja korvaavilla keinoilla eli AAC-keinoilla mahdollistetaan kommunikointia, osallis-
tumista ja itseilmaisua. Niiden avulla tuetaan myös henkilön kielen ja puheen kehitystä. AAC-
keinojen käyttäjäryhmiin kuuluu esimerkiksi liikunta-, kuulo-, puhe- tai näkövammaisia sekä autis-
minkirjon häiriöön kuuluvia henkilöitä. (Elsahar, Hu, Bouazza-Marouf, Kerr & Mansor 2019.) Er-
ityisryhmille on mahdollisuuksien mukaan tärkeää räätälöidä sopivat viestintämuodot, sillä aisti- ja
muut kyvyt vaihtelevat yksilöllisesti. Tuen tarpeet saattavat vaihdella samallakin henkilöllä tilan-
teen mukaan. (Alanen & Hirvonen 2013, 86.)

Puhetta tukevat ja korvaavat kommunikaatiokeinot voidaan jakaa avusteisiin ja ei-avusteisiin
keinoihin, riippuen miten yksilö ilmaisee itseään niiden avulla. Ei-avusteisia keinoja ovat esi-
merkiksi viittomat. (Ihalainen, Elo, Rauhala, Kosonen, Nissinen, Buruk, Sipilä & Virkki 2021, 116-
2021.) Tulkit hyödyntävät erityisryhmien kanssa viittomakielen lisäksi kuvailu-, kirjoitus- ja koske-
tus- ja puhetulkkausta. (Alanen & Hirvonen 2013, 86). Avusteisessa kommunikaatiossa
hyödynnetään erillistä apuvälinettä, kuten kuvia sisältävää kommunikointikansiota, -taulua tai -
ohjelmaa. Kirjoittaminen on myös toimiva tapa korvata puhetta, jolloin apuvälineenä voidaan
käyttää laitteita, jotka muuntavat tekstin puheeksi. Ei-avusteisia ja avusteisia keinoja voidaan käyt-
tää myös rinnakkain. (Puhetta tukeva ja korvaava kommunikointi eli AAC 2023.)

Kommunikaation apuvälineet voidaan luokitella myös teknisiin ja ei-teknisiin välineisiin. Ei-
teknisiin apuvälineisiin kuuluu esimerkiksi aakkostaulut, sana- ja kuvakortit sekä kommunikointi-
taulut- ja kansiot. Teknisiin apuvälineisiin kuuluu puhelaitteiden lisäksi myös tietokonepohjaisia

kommunikaatio-ohjelmia ja kommunikointitabletteja, jotka sisältävät esimerkiksi laajoja kuvallisia kommunikointisanastoja. Teknisten apuvälineiden käyttäminen on koettu ei-tekniisten apuvälineiden käyttöä tehokkaammaksi ja nopeammaksi. Ne ovat myös monipuolisempia ja mukautuvat paremmin eri käyttöympäristöihin. Tekniset AAC-laitteet vaativat kuitenkin käyttäjältään kognitiivisia ja motorisia taitoja. Tekniset laitteet vaativat myös akun lataamista ja huoltoa. Sen vuoksi ei-tekniiset laitteet voivat olla joissain tilanteissa toimivampia vaihtoehtoja. (Ihalainen yms. 2021, 117.)

Puettavat eli luontevasti mukana kulkevat AAC-ratkaisut vaativat monimutkaista elektroniikkaa ja energialähteen, joka puolestaan rajoittaa niiden käyttöä arjessa. Älyvaatteiden mahdollisuudet kommunikaation apuvälineenä ovat kuitenkin kehittyneet uusien teknologisten ratkaisujen myötä. Esimerkiksi kehon liikettä ja kosketuksia vaatteen pinnalla on monitoroitu hyödyntäen sensoriratkaisuja ja vuorovaikutteisia ratkaisuja. (Ihalainen yms. 2021, 117-118.)

Älyvaatetta voidaan hyödyntää etenkin kommunikoinnin tukena, avun pyytämiseen sekä osallistumisen ja vuorovaikutuksen mahdollistamiseen. Osallistumisen ja vuorovaikutuksen kannalta joissakin tilanteissa on tärkeää, että apua voisi pyytää huomaamattomasti esimerkiksi ohjaajalta tai avustajalta. (Ihalainen yms. 2021, 122-123.) Älyvaate edistää jokaisen ihmisen oikeutta pyytää asioita erityistarpeista ja rajoitteista huolimatta. Kyky ja mahdollisuus ilmaista itseään ja pyytää asioita on tärkeää myös turvallisuuden näkökulmasta sekä uusia asioita opeteltaessa. (Brady, N. C., Bruce, S., Goldman, A., Erickson, K., Mineo, B., Ogletree, B. T., Paul, D., Ronski, M., Sevcik, R., Siegel, E., Schoonover, J., Snell, M., Sylvester, L. & Wilkinson, K. 2016.)

6 Oppaan kehittäminen

6.1 Lähtökohdat ja toimeksiantaja

Nuorten osallisuuden lisääminen on tärkeä yhteiskunnallinen tavoite. Järjestöt haluavat tarjota nuorille yhteisöllisyyden kokemuksia ja osallistumismahdollisuuksia vapaa-ajan toiminnan kautta. Vapaa-ajan toiminta lisää kuulumisen tunnetta, kehittää sosiaalisia taitoja ja parantaa elämänlaatua. Ryhmässä tapahtuva vapaamuotoinen ja luova toiminta tarjoaa arvokkaita merkityksellisuuden kokemuksia. Kokemus kyvystä vaikuttaa positiivisesti muiden ja omaan elämään saattaa herättää nuorena kiinnostusta vaikuttaa asioihin yhteiskunnallisesti. (Kumpulainen & Husu 2020,

26–27, 40.) THL:n tutkimuksen mukaan keskeisin syy osallistua järjestöjen toimintaan on vertais-tuen saaminen. Sen lisäksi tärkeäksi koetaan avun ja tuen saaminen, uuden oppiminen sekä miele-käs tekeminen. (Vesala & Teittinen 2016, 28–29.)

Opinnäytetyön toimeksiantajana on Keski-Suomen Tuki ry:n Tuu mukaan -hanke, jonka tavoit-teena on kehittää esteetöntä ja mielekästä vapaa-ajan toimintaa erityistä tukea tarvitseville 13–29-vuotiaille. Tuu mukaan -toiminnalla pyritään edistämään myös nuorten osallisuutta ottamalla heidät mukaan toiminnan suunnitteluun. Toiminnan tavoitteena on luoda toimintamalli esteettä-män ja yhdenvertaisen vapaa-ajantoiminnan järjestämiseksi. STEA-avustus on myönnetty Tuu mu-kaan -toiminnalle vuosille 2021–2023. Yhteistyökumppaneita ovat Jyväskylän ammattikorkea-koulu, Humanistinen ammattikorkeakoulu, Jyväskylän nuorisopalvelut, Jyväskylän seurakunnan erityisnuorisotyö, Jyväskylän Me itse -ryhmä Mataran menevät sekä Tatu ry. (Tuu mukaan N.d.)

Kehittämishanke lähtee liikkeelle tarpeen tunnistamisesta (Kettunen 2009, 41). Opinnäytetyön aihe nousi työelämän tarpeista Tuu mukaan -toiminnassa, sillä toiminnalta puuttuu ohjaajan opas. Kehittämishankkeen taustalla oli myös oma kiinnostus aiheeseen ja halu kehittyä ammatillisesti ohjaustyössä työelämälähtöisen opinnäytetyön kautta. Tämän toiminnallisen opinnäytetyön kehit-tämishankkeena on tuottaa ohjaajan opas, joka tuo ohjaajan työtehtävät näkyviksi ja selkeyttää tehtäväkuvaa. Opas on tarkoitettu ohjaustyön tueksi sekä uusille että nykyisille ohjaajille. Oppaan tavoitteena on lisätä ohjaajien tietoisuutta esteettömyydestä, osallisuudesta ja erityistarpeiden huomioimisesta ohjaustyössä.

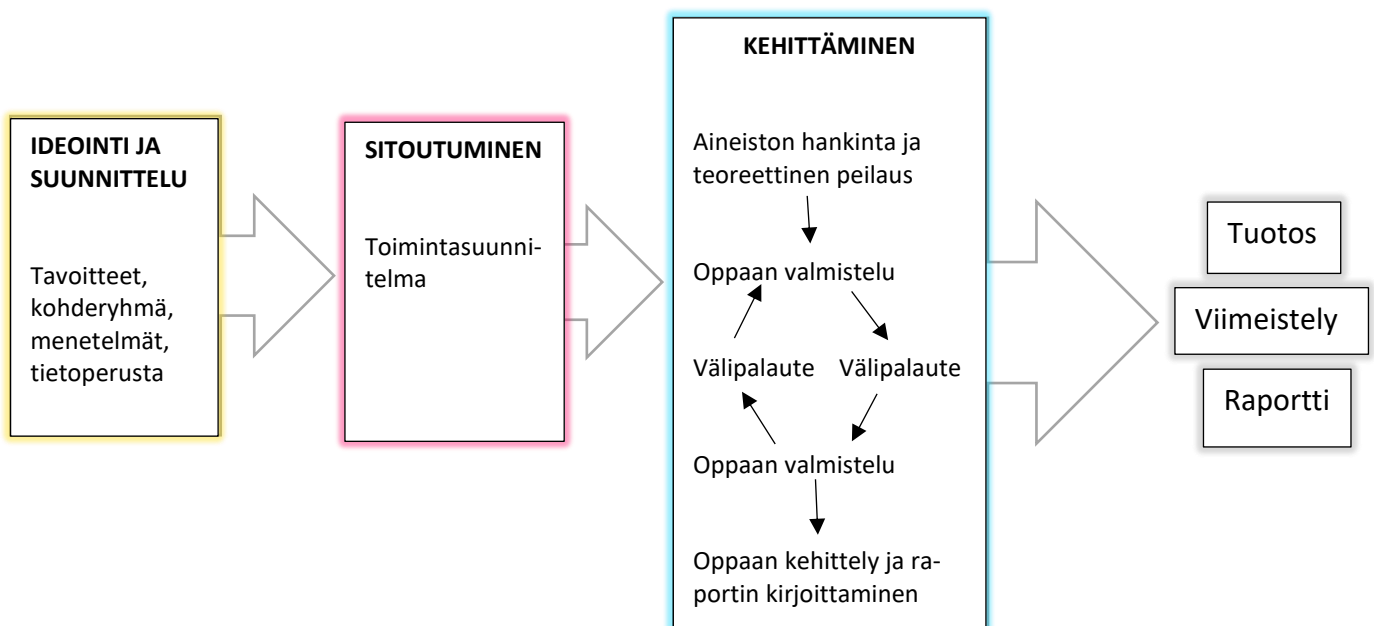
6.2 Suunnittelu ja toteutus

6.2.1 Menetelmät

Opinnäytetyö on toteutettu toiminnallisena opinnäytetyönä, jonka menetelmänä on tuotteen ke-hittäminen. Toiminnallisena osuutena on kehitetty ohjaajan opas Tuu mukaan -toimintaan. Toiminnallinen opinnäytetyö on tutkimuksellisen kehittämisen tapa, jossa korostuu työelämä-lähtöinen kehittämistoiminta. Se vaatii kehittävää työtettä, tutkimuksellista asennetta sekä pere-hytyneisyyttä tietoperustaan. (Kostamo, Airaksinen & Vilkkä 2022.) Suunnittelun tarkoituksena on mahdollistaa työskentelyn tehokkuus, aikatauluttaminen, sujuva eteneminen vaihe kerrallaan sekä

resurssien huomioiminen. Suunnittelu helpottaa myös toimintojen tärkeysjärjestykseen asettamista. (Heikkilä, Jokinen & Nurmela 2008, 68.)

Toiminnallisen opinnäytetyön kehittämisprosessin aluksi määritellään tavoitteet ja suunnitellaan toteutusta, valitaan kehittämistyön menetelmä ja aikataulutetaan työskentelyä vaiheittain sekä pohditaan miten tuotosta arvioidaan ja palautetta kerätään. Sen jälkeen kerätään tietoperustaan keskeiset käsitteet ja olennainen sisältö. Valitun menetelmän käyttöä tulee suunnitella tarkasti. Keskeistä on myös pohtia, miten ja keneltä tietoa kerätään. (Kostamo, ym. 2022.)

Kuvio 2. Toiminnallisen opinnäytetyön kehittämisprosessi

Kehittämishankkeen toteuttamisessa korostetaan osallistumista (Toikko & Rantanen 2009, 89). Kehittämishankkeen aikana pohdittiin osallistumista tukevia menetelmiä, joilla Tuu mukaan -toiminnan ohjaajat saadaan mukaan kehittämishankkeen suunnitteluun. Toimivaksi menetelmäksi valikoitui Webropol-kyselyn laatiminen, sillä Webropol mahdollistaa anonyymien kyselyjen toteuttamisen.

Kyselystä saatu tieto on pääosin laadullista, sillä kysely pitää sisällään avoimia kohtia, joihin työntekijä voi vastata vapaasti. Avovastauksista saadaan myös kokonaan uutta informaatiota, kehittämisideoita ja näkökulmia. Laadullista aineistoa analysoidaan myös teemoittelun avulla. Teemoittelu tarkoittaa laadullisen analyysin perusmenetelmää, jonka avulla hahmotetaan keskeisiä

aihepiirejä eli esille nostetaan aiheita, jotka toistuvat vastauksissa. (Teemoittelu 2016.) Lisäksi kyselystä kerätään määrällistä tietoa. Määrällinen analyysi perustuu tulkitsemiseen numeroiden ja tilastojen avulla. Laadullista ja määrällistä analyysitapaa voidaan hyödyntää samassa tutkimuksessa ja niiden avulla voidaan selittää samoja tutkimuskohteita eri tavoin. (Laadullinen analyysi 2021.)

6.2.2 Kyselyn laatiminen ja tulosten analysointi

Oppaan sisältöä on suunniteltu yhdessä Tuu mukaan -toiminnan projektikoordinaattorin kanssa. Yhteisten keskustelujen pohjalta on rajattu oppaassa käsiteltäviä teemoja ja niiden pohjalta on laadittu Webropol-kysely Tuu mukaan -toiminnan ohjaajille. Kyselyn tarkoituksena on kartoittaa ohjaajien ideoita ja toiveita oppaan sisältöä varten. Kaikki neljä ohjaajaa vastasivat kyselyyn. Kysely lähetettiin ohjaajille sähköisesti, jotta siihen vastaaminen on mahdollisimman kätevää. Kysely koostui neljästä kysymyksestä sisältäen sekä monivalinta- että avokysymyksiä.

Ensimmäiseksi kyselyssä kartoitettiin minkälaisia teemoja ja aiheita ohjaajan oppaassa tulisi käsitellä. Vastaaja sai halutessaan valita useamman vaihtoehdon. Kaikki vastaajat valitsivat tärkeiksi teemoiksi osallisuuden ja yhteisöllisyyden tukemisen, erityistarpeiden huomioimisen ohjaustyössä, ohjaajan merkityksen, roolin ja vastuun sekä esteettömyyden huomioimisen, joten nämä aiheet valikoituivat oppaaseen ensisijaisesti. Ohjaustyön menetelmät ja välineet saivat kolmasosan äänistä. Vastausvaihtoehto ”muu, mikä?” sai yhden äänen ja vastausta perusteltiin avoimeen kohtaan kirjoittamalla ”ongelmatilanteiden hoitaminen ja menettelyt”. Näin ollen aihetta käsitellään myös oppaassa, sillä tietoisuus ongelmatilanteissa toimimisesta lisää turvallisuuden tunnetta ja se on myös olennainen osa ohjaustyötä. Ohjaustyössä voi tulla vastaan haastavia tilanteita, joita ei voi ennakoita. Sen vuoksi on tärkeää osata toimia myös ongelmallisissa ja muuttuvissa tilanteissa.

Toisena monivalintakysymyksenä kartoitettiin minkälaista käytännön tekemistä ohjaavaa ja tukevaa sisältöä oppaassa olisi hyvä olla. Kaikki vastaajat olivat sitä mieltä, että oppaassa tulisi käsitellä tapaamisten kulkua ja vaihtoehtoisia tapoja kommunikoida, joten nämä aiheet tuotiin esille oppaassa. Muissa vastausvaihtoehdoissa oli hajontaa, sillä vuorovaikutusharjoitukset saivat kolmasosan äänistä, tunnetaitoharjoitukset saivat puolet äänistä, kaveritaitoharjoitukset saivat yhden äänen ja ”muu, mikä?” sai puolet vastaajien äänistä. Hajonnan vuoksi harjoituksia tuotiin vähemmän esille oppaan sisällössä. Vaihtoehtoon ”Muu, mikä?” tarkennettiin, että oppaassa voisi

olla vinkkejä sivustoista ja teoksista, joista voisi löytyä aktiviteetteihin vinkkejä tai muita neuvoja. Esimerkkeihin nostettiin Papunetin sivusto. Avoimeen kohtaan vastattiin myös, että oppaassa voisi olla tietoa erityisnuorten kohtaamisesta ja sen merkityksestä tällaisessa toiminnassa. Näin ollen oppaassa käsitellään vinkkejä aktiviteetteihin ja sivustoihin, erityisnuorten kohtaamista ja kohtaamisen merkitystä.

Kolmantena kysymyksenä kartoitettiin tarvetta kuvata toiminnan vapaaehtoistehtäviä ja vertaisohjaajan merkitystä. Kaikki vastaajat olivat yksimielisiä siitä, että näitä aiheita tulisi käsitellä oppaassa. Sen lisäksi avoimeen tekstikenttään sai perustella omaa vastausta. Vastauksia perusteltiin siten, että aiheet koetaan tärkeiksi ja etenkin se, miten ohjaaja voi tukea vertaisohjaajaa. Myös toisessa perustelussa nousi esille se, että näitä aiheita olisi hyvä käsitellä ohjaajan näkökulmasta. Näin ollen oppaassa huomioidaan ohjaajan näkökulma vertaisohjaajuuden ja vapaaehtoistehtävien osalta.

Viimeisellä kysymyksellä kartoitettiin minkälaisesta oppaasta ohjaajat hyötyisivät eniten. Avokysymykseen sai esittää omia toiveita ja ideoita. Vastauksissa toivottiin esimerkkejä käytännön tilanteista ja mahdollisista haasteista ja kuinka niitä ratkaistaan. Sen vuoksi oppaassa käsitellään toimintaohjeita ongelmatilanteisiin. Esteettömyyden lisäksi oppaassa toivottiin käsiteltävän myös toiminnan saavutettavuutta. Toiveena oli myös, että työssä joustamista sekä tilanteen mukaan toimimista tuodaan esille, sillä joustavuus koetaan tärkeäksi osaksi ohjaustyötä. Toiveena oli myös, että opas on selkeä, hyvin jaoteltu, sopivan pituinen, monipuolinen ja ulkoasultaan sellainen, joka sopii sekä yhdistyksen että toiminnan väri- ja arvomaailmaan.

6.3 Tuotoksena opas

6.3.1 Oppaan sisältö

Opinnäytetyön tietoperustan rungon koostamisen jälkeen aloin työstämään toiminnallista osuutta eli ohjaajan opasta Canvalla. Oppaan kehittämisen kannalta tärkeimmät kehittämismenetelmäni olivat kyselyn laatiminen sekä tapaamiset toimeksiantajan ja ohjaajien kanssa, sillä niistä sain käytännöllisiä vinkkejä oppaan visuaaliseen ilmeeseen ja sisältöön liittyen.

Oppaan sisältö määräytyi kyselyn tuloksien perusteella ja toimeksiantajan kanssa käytyjen keskustelujen perusteella. Oppaan sisältö pohjautuu myös opinnäytetyön tietoperustaan. Lopullisessa tuotoksessa käsiteltäviä aiheita ovat erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä, ohjaajan merkitys, rooli ja vastuu, osallisuutta tukeva ja esteettömyyden huomioiva ohjaus, vaihtoehtoiset kommunikointimenetelmät, aistitoimintojen erityispiirteet, tuettu päätöksenteko ja ongelmatilanteissa toimiminen.

6.3.2 Oppaan luotettavuus ja eettisyys

Kehittämistoiminnassa on tärkeää, että kaikki, joita kehittämishanke koskettaa, pääsevät mukaan tuotoksen toteuttamiseen (Toikko & Rantanen 2009, 60). Oppaan luotettavuutta lisäsi se, että Webropol-kyselyyn vastasivat kaikki neljä Tuu mukaan -toiminnan ohjaajaa. Luotettavuuden kannalta olennaista on myös välipalautteen kerääminen ohjaajilta. Välipalautetta kerättiin tiimitapaamisessa, johon osallistuivat kaikki ohjaajat. Ohjaajat lukivat oppaan tulostetun version tapaamisessa tehden samalla merkintöjä oppaaseen ja antaen palautetta suullisesti. Tapaaminen sisälsi vapaamuotoista keskustelua oppaasta. Välipalautteen kerääminen mahdollisti oppaan viimeistelyn ohjaajien kehitysideoiden mukaan.

Välipalautteessa opasta kuvailtiin hyväksi kokonaisuudeksi, jossa eri teemat on tuotu selkeästi esille. Oppaan sisältöä kuvailtiin monipuoliseksi sisältäen paljon asiaa, mutta ei liikaa. Visuaalista ilmettä kuvailtiin selkeäksi ja värikkääksi. Välipalautteen mukaan oppaan visuaalisuus on toimiva ja kuvat liittyvät hyvin tekstiin sekä johdattelevat lukijaa aiheeseen. Välipalautteen avulla oppaan visuaaliseen ilmeeseen tehtiin pieniä muutoksia edistämään luettavuutta. Kehitysideoita sisältöön liittyen ei noussut esille, sillä oppaan sisällön koettiin vastaavan tarpeeseen.

Tutkijan ja tukittavan välillä ei voi olla riippuvuussuhdetta, joka olennaisesti vaikuttaisi esimerkiksi tietojen kertomisen vapaaehtoisuuteen (Eskola & Suoranta 2000, 55). Vaikka opinnäytetyön kirjoittaja työskentelee toimeksiantajalla, kyseessä ei ole riippuvuussuhde, eikä näin ollen vaarana opinnäytetyön luotettavuutta. Työelämälähtöisen opinnäytetyön vahvuutena onkin se, että opinnäytetyön kirjoittaja on työntekijöille entuudestaan tuttu. Helposti lähestyttävyyttä edistää näin ollen myös lähtökohtia ohjaajien osallistamiselle. Myös todennäköisyys kyselyyn vastaamiselle kasvaa, vaikka vastaaminen perustuukin täysin vapaaehtoisuuteen.

Eettisesti hyvällä tutkimuksella tuotetaan hyviä asioita tutkimuksen kohteelle aiheuttamatta vaaraa tutkimuksen kohteena oleville missään vaiheessa tutkimusprosessia. Eettisyys merkitsee laadullisen tutkimuksen näkökulmasta sitä, että eettisiä periaatteita noudatetaan koko tutkimuksen ajan. Tunnusmerkkinä eettisille analyysitavoille ja menetelmille on se, että samoja välineitä voidaan hyödyntää minkä tahansa tutkimuksen ohjenuorana. (Puusa & Juuti 2020, 175.)

Kysely toteutettiin anonymisti ja kerättyjä vastauksia on käsitelty siten, että kyselyyn vastanneet eivät ole tunnistettavissa vastauksistaan. Opinnäytetöiden eettisiä suosituksia (2018) noudattaen, kyselyn vastaukset säilytetään tietoturvallisesti ja tutkimusaineisto hävitetään, kun sen säilytykseen ei ole enää perusteltua syytä. Eettinen harkinta on olennainen osa ammatillisuutta. Eettinen harkinta merkitsee ammatillisessa työskentelyssä tehtäviä valintoja, keinoja sekä niiden tutkimista ja seurausten käsittelyä. (Arki, arvot ja etiikka 2022, 25.) Opinnäytetyön kyselyn kysymyksiä laadittaessa ja toteutustapaa pohdittaessa on käytetty eettistä harkintaa.

Eettisyyttä ja luotettavuutta on tarkasteltu opinnäytetyöprosessin eri vaiheissa. Eettinen pohdinta on ohjannut myös tekemään tarkoituksenmukaisia ratkaisuja ja valintoja. Opas on toteutettu salassapitolainsäädäntöä noudattaen ja tarvittavat sopimukset on allekirjoitettu opinnäytetyöprosessin alkuvaiheessa. Oppaassa ei mainita tunnistettavia tietoja ohjaajista eikä toimintaan osallistuneista. Opas ei myöskään sisällä salassapidettäviä tietoja.

6.3.3 Johtopäätökset ja jatkokehittämisideat

Opinnäytetyön tietoperustan ja ohjaajan oppaan pohjalta voidaan laatia johtopäätös, että laadukkaalla ohjaamisella on suuri merkitys erityistä tukea tarvitsevien ihmisten kanssa tehtävässä ohjaustyössä. Ihmisen kohtaaminen ja yksilöllisten tarpeiden huomioiminen ovat edellytyksiä laadukkaan ohjaustyön toteuttamiselle. Tuotoksesta saadun palautteen perusteella voidaan todeta, että se on selkeä, tiivis, hyödyllinen ja sisällöltään kattava. Opas vastaa tarpeeseen ja sitä voidaan hyödyntää käytännönläheisesti.

Jatkotutkimuksena on mahdollista tutkia, onko oppaan käytöllä ollut laadukkaan ohjaustyön toteutumista edistäviä vaikutuksia. Tutkimuksessa voitaisiin osallistaa Tuu mukaan toiminnan ohjaajia, vertaisohjaajia sekä muita toimintaan osallistuneita henkilöitä. Tutkimus voitaisiin toteuttaa esimerkiksi kyselynä tai vastaavaa ohjaustyön laatua mittaavaa menetelmää hyödyntäen.

Ohjaajan opasta voidaan jatkokehittää myös muuhun erityistä tukea tarvitsevien ihmisten kanssa tehtävään ohjaustyöhön. Vaihtoehtoisesti opasta on mahdollista kehittää laajemmin Keski-Suomen Kehitysvammaisten Tuki ry:n toimintaan. Lisäksi opasta voidaan jatkokehittää lisäämällä siihen myös perehdyttämisen näkökulman.

7 Arviointi ja pohdinta

Yksilölliset erityisen tuen tarpeet vaativat ohjaajilta erityisosaamista, toiminnan mukauttamista, joustavuutta ja ennakointia. Onnistuneen ohjaustyön ydintä on yksilöllisten tuen tarpeiden tunnistaminen ja ymmärtäminen. Oikeanlaisten ohjaustyön menetelmien käyttö lisää osallisuuden ja yhteisöllisyyden tunteita, tukee päätöksentekoa ja itsemääräämisoikeutta sekä varmistaa toiminnan sujuvuuden. Sen vuoksi koin ohjaajan oppaan tuottamisen tärkeäksi ja työelämälähtöiseksi kehittämistehtäväksi.

Opinnäytetyöni valmistui ajallaan toimeksiantajan, ohjaajien ja opinnäytetyön ohjaavan opettajan tuen ja yhteistyön avulla. Kehittämishankkeen tekemistä helpotti oma työkokemukseni Tuu mukaan -toiminnassa, sillä toimeksiantaja, toiminnan sisältö ja kohderyhmä olivat entuudestaan tuttuja. Kehittämishankkeen aikana halusin osallistaa Tuu mukaan -toiminnan ohjaajia mukaan oppaan suunnitteluun, ja mielestäni se mahdollisti oppaan kehittämisen käyttötarkoitukseen sopivaksi. Laatiessani opasta, pohdin ohjaustyön toteutumista erityistä tukea tarvitsevien näkökulmasta. Tärkeitä teemoja opinnäytetyössäni olivat osallisuus, esteettömyys, tuettu päätöksenteko, erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä, aistitoimintojen erityispiirteet ja vaihtoehtoiset kommunikointimenetelmät.

Tietoperustaan perehtyessäni kiinnitin huomiota kirjallisuuden ajantasaisuuteen, tutkittuun ja vertaisarvioituun tietoon. Haastavinta oli löytää tietoa erityisen tuen tarpeista, sillä se on terminä monimerkityksellinen, eikä ole vielä vakiintunut sosiaalialan kirjallisuuteen. Halusin kuitenkin noudattaa toimeksiantajan toivetta siitä, että kehitysvammaisuuden sijaan opinnäytetyössä käytetään termiä erityisen tuen tarpeet, sillä kehitysvammaisuus koetaan usein leimaavaksi termiksi. Tuu mukaan -toiminnassa ei myöskään ole diagnoosirajoja, joten kuka tahansa toiminnan kohderyhmään kuuluvaksi kokeva voi osallistua toimintaan. Lisäksi halusin tuoda esille toimintakyvyn näkökulmaa diagnoosilähtöisen näkökulman sijaan, sillä sosiaalialalla ihmisen toimintakyky on diagnoosia olennaisempaa.

Opasta laatiessani riskinä oli aiheen laajuus. Sisältöä tuli rajata ja tiivistää, jotta oppaasta ei tulisi liian pitkää ja vaikeasti sisäistettävää. Keskityin etenkin oppaan selkeyteen, visuaalisuuteen sekä johdonmukaisuuteen, jotta sain siitä rakenteellisesti toimivan. Visuaalisuudella pyrin havainnollistamaan ja jäsentämään lukijalle lukemaansa sekä herättämään mielenkiinnon. Haastetta oppaan koostamiseen toi kokemuksellisen tiedon ja teoretiedon yhdistäminen siten, että se palvelee sekä uusia että nykyisiä ohjaajia.

Opinnäytetyön tekeminen laittoi pohtimaan myös omia valmiuksiani toimia ohjaajana. Prosessin aikana olen löytänyt paljon kehitettävää ohjaustyössäni, kuten miten tärkeää on erityistarpeiden yksilöllisyyden huomioiminen ohjaustyössä. Koen, että opinnäytetyön tekeminen vahvisti ammatillista osaamistani ohjaustyön näkökulmasta ja osaan tunnistaa tarkemmin yksilöllisiä tuen tarpeita.

Lähteet

Alanen, A. & Hirvonen, M. 2013. Esipuhe: Erityisryhmien viestintä ja viestinnän esteettömyys. *Puhe ja Kieli*, 33(3), 85–89. Viitattu 2.8.2023. <https://journal.fi/pk/article/view/9429/6718>

Allardt, E. 1976. *Hyvinvoinnin ulottuvuuksia*. Porvoo; Helsinki: WSOY.

Arki, arvot ja etiikka. 2022. 3. painos. Talentia. Punamusta Oy. Viitattu 24.8.2023. <https://talentia.lukusali.fi/index.html#/reader/4fb08bf6-d9e1-11ed-bdad-00155d64030a>

Autismikirjo nuoruusiässä. 2021. Autismiliitto. Viitattu 7.8.2023. <https://autismiliitto.fi/wp-content/uploads/2021/11/Autismikirjo-nuoruusiassa-saavutettava.pdf>

Brady, N. C., Bruce, S., Goldman, A., Erickson, K., Mineo, B., Ogletree, B. T., Paul, D., Ronski, M., Sevcik, R., Siegel, E., Schoonover, J., Snell, M., Sylvester, L. & Wilkinson, K. 2016. Communication services and supports for individuals with severe disabilities: Guidance for assessment and intervention. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 121, 121–138. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.2.121>

Elsahar, Y., Hu, S., Bouazza-Marouf, K., Kerr, D. & Mansor, A. 2019. Augmentative and Alternative Communication (AAC) Advances: A review of configurations for individuals with a speech disability. *Sensors*, 19, 1911. <https://doi:10.3390/s19081911>

Elvén, B.H. 2010. *No fighting, no biting, no screaming. How to Make Behaving Positively Possible for People with Autism and Other Developmental Disabilities*. Jessica Kingsley Publishers. Lontoo ja Philadelphia.

Eskola, J. & Suoranta, J. 2000. *Johdatus laadulliseen tutkimukseen*. 4. painos. Gummerus kirjapaino.

Esteettömyys. N.d. Invalidiliitto. Viitattu 19.5.2023. <https://www.invalidiliitto.fi/esteettomyys>

Heikkilä, A. Jokinen, P. & Nurmela, T. 2008. *Tutkiva kehittäminen –Avaimia tutkimus- ja kehittämishankkeisiin terveysalalla*. Helsinki: WSOY

Ihalainen, T., Elo, C., Rauhala, E.-L., Kosonen, T., Nissinen, J., Buruk, O., Sipilä, E., & Virkki, J. 2021. Asiantuntijanäkemyksiä älyvaatteesta puhetta tukevan ja korvaavan viestinnän apuvälineenä. *Puhe Ja Kieli*, 41(2), 115–137. <https://journal.fi/pk/article/view/110921/65190>

Isola, A.-M., & Leemann, L. 2021. Osallisuuden kokemus on hyvinvoinnin ja terveyden tekijä. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, 58(4). Viitattu 25.5.2023. <https://doi.org/10.23990/sa.112402>

Isola, A-M., Kaartinen, H., Leemann L., Lääperi, R., Schneider, T., Valtari, S. & Keto-Tokoi, A. 2017. *Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa*. THL. Työpäperi 33. Helsinki. Viitattu 25.5.2023. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-302-917-0>

- Juutilainen, P., Pasanen, H. & Alanko-Turunen, M. 2014. Arvokas ohjaus. Vantaa. Haaga-Helia Ammattikorkeakoulu. Kehittämöraportit ja tutkimukset.
- Kalliola, T., Kurki, A., Salmi, M. & Tamminen-Vesterbacka, T. 2010. Matkalla ohjaajuuteen. Kirjapaja.
- Kanste, O., Sainio, P., Halme, N. & Nurmi-Koikkalainen, P. 2018. Erilaisia toimintarajoitteita kokevien nuorten hyvinvointi ja kasvuympäristön turvallisuus. Tutkimuksesta tiiviisti 24/2018. Terveysten ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. Viitattu 25.8.2023. <https://www.julkari.fi/handle/10024/136768>
- Kekki, M-K., Kovalainen, P. & Ollikainen, A. 2023. Nuorten osallisuuden edistäminen – Nuorisoalan osaamiskeskusten näkökulmia ja työkaluja. Osallisuuden osaamiskeskus. https://nuoretjaosallisuus.fi/wp-content/uploads/2023/05/Nuorten-osallisuuden-edista%CC%88minen_2023_sa-1.pdf
- Koskentausta, T., Koski, A. & Tani, P. 2018. Aikuisen autismikirjon häiriö. Duodecim. Vuosikerta 134. Nro 15. 1493–1500. Viitattu 7.8.2023. <https://www.duodecimlehti.fi/api/pdf/duo14424>
- Kostamo, P., Airaksinen, T., & Vilkkä, H. 2022. Kirjoita itsesi asiantuntijaksi: Opas toiminnalliseen opinnäytetyöhön. Art House.
- Kumpulainen, K., & Husu, H.-M. 2020. Nuorten yhteiskunnallinen osallistaminen kulttuuri- ja vapaa-ajan toiminnan kautta. Kulttuuripolitiikan Tutkimuksen Vuosikirja, 5(1), 26–45. <https://doi.org/10.17409/kpt.99443>
- Kurppa, A. N.d. Saavutettavuus. Invalidiliitto. Viitattu 5.6.2023. <https://www.invalidiliitto.fi/estootomyys/saavutettavuus>
- Launonen, K. 2013. Puhetta korvaavan kommunikoinnin vaikuttavuus. Puhe ja kieli 24, 3. 155-167. Viitattu 31.7.2023. <https://journal.fi/pk/article/view/8775>
- Lettenmeier, L., Palamaa, S., Teerijoki, J. & Vuojakoski, H. 2019. Nuorten osallisuudesta elinvoimaa – Vinkkejä ja kokemuksia osallisuuden edistämiseen kunnissa. Osallisuuden osaamiskeskus. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Viitattu 31.7.2023. <https://nuva.fi/wp-content/uploads/2022/10/nuorten-osallisuudesta-elinvoimaa.pdf>
- Lindström, R., Ahvenainen, J., Hyvärinen, M., Laine, A., Salmi, K., Sippola, S. & Peltotalo, A. 2022. Autismikäsikirja 3.0. Etevan julkaisuja 2/2022. Viitattu 31.7.2023. <https://www.eteva.fi/globalassets/tiedostot/tiedostot---eteva/oppaat-ja-julkaisut/autismikasikirja-3.0.pdf>
- LOVIT-muistisääntö. 2023. Tikoteekki. Viitattu 31.7.2023. https://www.kehitysvammaliitto.fi/tikoteekki/wp-content/uploads/sites/2/2023/06/LOVIT-muistisaanto-2023_N.pdf
- Läketieteellinen näkökulma. 2022. Vernerit. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Viitattu 28.5.2023. <https://verneri.net/yleis/laaketieteellinen-nakokulma>

Martela, F. 2022. Hyvinvoinnin mittaaminen edellyttää hyvinvoinnin teoriaa: Erik Allardtin hyvinvoinnin ulottuvuudet päivitettyinä nykyaikaan. Yhteiskuntapolitiikka-lehti 87 (2022):56. Viitattu 25.5.2023. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2022112366604>

Martikainen, K. & Burakoff, K. 2023. Voimauttava vuorovaikutus. Papunet. Viitattu 31.7.2023. <https://papunet.net/tietoa/voimauttava-vuorovaikutus>

Maunu, A., & Kiilakoski, T. 2018. Ohjausta osallisuuteen? Sosiaalinen ja poliittinen osallisuus ammattiin opiskelevien nuorten arjessa. Aikuiskasvatus, 38(2), 112–129. Viitattu 25.5.2023. <https://journal.fi/aikuiskasvatus/article/view/88333/47500?acceptCookies=1>

Miettinen, S. 2021. Sebastianin tahtoa tulkitsemassa: Syvästi kehitysvammaisen sosiaalihuollon asiakkaan mahdollisuudet vaikuttaa omaan arkeensa. Janus Sosiaalipolitiikan Ja sosiaalityön Tutkimuksen Aikakauslehti, 29(4), 349–365. Viitattu 25.5.2023. <https://doi.org.ezproxy.iamk.fi:2443/10.30668/janus.98176>

Mitä kehitysvammaisuus on? 2022. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Vernerinet. Viitattu 25.5.2023. <https://verneri.net/yleis/mita-kehitysvammaisuus-on>

Nind, M. & Hewett, D. 2005. Access to communication: developing the basics of communication with people with severe learning difficulties through Intensive Interaction. London: David Fulton Publishers.

Nussbaum, M. 2006. Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1c7zftw>

Oikeus osallisuuteen ja yhdenvertaisuuteen: YK:n vammaisten henkilöiden oikeuksien yleissopimuksen kansallinen toimintaohjelma 2020–2023. 2021. Sosiaali- ja terveysministeriö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2021:2. Viitattu 28.5.2023. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-8459-2>

Opinnäytetöiden eettiset suositukset 2018. Arene. Viitattu 25.8.2023. Saatavilla <https://www.arene.fi/julkaisut/raportit/opinnaytetoiden-eettiset-suositukset/>

Puhetta tukeva ja korvaava kommunikointi eli ACC. 2023. Papunet. Viitattu 12.7.2023. <https://papunet.net/tietoa/puhetta-tukeva-ja-korvaava-kommunikointi-eli-aac>

Puusa, A. & Juuti, P. 2020. Laadullisen tutkimuksen näkökulmat ja menetelmät. Tallinna. Gaudeamus.

Ritari, A., Sivula, S. & Tuokko, K. 2023. Uusi vammaispalvelulaki. Sosiaali- ja terveysministeriö. Viitattu 26.8.2023. [https://stm.fi/documents/1271139/0/Vammaispalvelulain+toimeenpano+kai-kille+avoin+25.5.2023+\(1\).pdf/](https://stm.fi/documents/1271139/0/Vammaispalvelulain+toimeenpano+kai-kille+avoin+25.5.2023+(1).pdf/)

Seppälä, H. 2022. Toimintakyvyn näkökulma. Vernerinet. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Viitattu 3.7.2023. <https://verneri.net/yleis/toimintakyvyn-nakokulma>

Sollasvaara, R. 2013. Aistitoimintojen huomioiminen -opas. HAASTE-hankkeen julkaisu 5/2013. Viitattu 7.8.2023. <https://haastemanuaali.autismiliitto.fi/wp-content/uploads/2017/09/Aistiopas.pdf>

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014. Annettu 30.12.2014. Viitattu 26.8.2023. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141301#Pidm45843170838288>

Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö. 2017. Kehitysvammalain muutokset. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.

Sosiaalinen näkökulma. 2022. Vernerin. Verkkopalvelu kehitysvammaisuudesta. Viitattu 3.7.2023. <https://verneri.net/yleis/sosiaalinen-nakokulma>

Ståhlberg, L. 2019. Pienryhmäohjaajan opas. Jyväskylä. PS-Kustannus.

Suomen YK-liitto. 2015. YK:n yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista. Helsinki: Suomen YK-liitto.

Toikko, T. & Rantanen, T. 2009. Tutkimuksellinen kehittämistoiminta. Näkökulmia kehittämisssessiin, osallistamiseen ja tiedontuotantoon. Tampere: Tampere University Press.

Tuettu päätöksenteko – opas päätöksentekijälle ja tukihenkilölle. 2022. Savas. Viitattu 26.8.2023. <https://www.savas.fi/app/uploads/2022/01/Tuettu-paatoksenteko-opas-paatoksentekijalle-ja-tukihenkilolle.pdf>

Tuomi, I. 2020. Asiakkaan erityistarpeiden huomioiminen sosiaali- ja terveyspalveluhankinnoissa. Julkisoikeuden pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto. Johtamisen yksikkö. Viitattu 5.6.2023. <https://osuva.uwasa.fi/bitstream/handle/10024/11006/Asiakkaan%20erityistarpeiden%20huomioiminen%20sosiaali-%20ja%20terveyspalveluhankinnoissa.pdf?sequence=2&isAllowed=y>

Tuu mukaan. N.d. Keski-Suomen Kehitysvammaisten Tuki ry. Viitattu 5.6.2023. <https://kstuki.fi/hankkeet/tuu-mukaan/>

Vammaispalvelulainsäädännön uudistus. 2023. Vammaispalvelujen käsikirja. Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos. Viitattu 1.9.2023. <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/ajankoh-taista/vammaispalvelulainsaadannon-uudistus>

Vammaispalvelulaki 675/2023. Annettu 14.4.2023. Viitattu 24.8.2023. <https://finlex.fi/fi/laki/alkup/2023/20230675>

Vehviläinen, S. 2014. Ohjaustyön opas. Yhteistyössä kohti toimijuutta. Helsinki: Gaudeamus.

Vesala, H.T. & Teittinen A. 2016. Vammaisjärjestöjen merkitys niiden toimintaan osallistuvilla. THL. Kehitysvammaliitto. Työpaperi 38/2016. Jukka Murto & Oona Pentala (toim.) Osallistuminen, hyvinvointi ja sosiaalinen osallisuus – ATH-tutkimuksen tuloksia. Järjestökentän tutkimusohjelma.

Vuoti, K., Burakoff, K. & Martikainen, K. 2009. Jokainen hetki on mahdollisuus: tutkimus OIVA-hankkeen yhteisöllisen työskentelytavan vaikutuksista. Helsinki: Kehitysvammaliitto.

Liitteet

Liite 1. Kyselyn saatekirje

Hei! Olen Jyväskylän ammattikorkeakoulun kolmannen vuoden sosionomiopiskelija. Teen toiminnallisen opinnäytetyön Tuu mukaan-hankkeelle. Tuotoksena tulee olemaan ohjaajan opas, jonka suunnitteluun haluan pyytää teidät mukaani. Oppaan on tarkoitus olla valmis syyskuussa 2023. Webropol-kyselyn tarkoituksena on saada teiltä toiveita ja ideoita, joiden pohjalta suunnittelen oppaan sisältöä.

Kysely on täysin anonyymi ja vastaaminen on vapaaehtoista. Saatuja vastauksia hyödynnetään vain tuotoksen ja opinnäytetyön tekemiseen. Vastaamiseen menee noin 5 minuuttia. Huomioithan, että vastaamalla tähän kyselyyn annat suostumuksesi osallistua opinnäytetyön toteuttamiseen.

Ystävällisin terveisin,

Terhi Nisumaa

Liite 2. Kysely ohjaajille

Kysely oppaan sisällöstä

1. Minkälaisia teemoja ja aiheita oppaassa tulisi käsitellä? Voit valita useamman vaihtoehdon.

- Osallisuuden ja yhteisöllisyyden tukeminen
- Erityistarpeiden huomioiminen ohjaustyössä
- Ohjaajan merkitys, rooli ja vastuu
- Ohjaustyön menetelmiä ja välineitä
- Esteettömyyden huomioiminen
- Muu, mikä?

2. Millaista käytännön tekemistä ohjaavaa ja tukevaa sisältöä oppaassa olisi hyvä olla? Voit valita useamman vaihtoehdon.

- Tapaamisten kulku (filiskierros, strukturi jne.)
- Vaihtoehtoiset tavat kommunikoida (esim. kuvakommunikaatio)
- Kaveritaitoharjoituksia
- Vuorovaikutusharjoituksia
- Tunnetaitoharjoituksia
- Muu, mikä?

3. Tulisiko oppaassa kuvata myös vapaaehtoistehvät ja vertaisohjaajan merkitystä?

- Kyllä
- Ei

4. Minkälaisesta oppaasta hyötyisit eniten? (Toiveita ja ideoita)